

PROBLEME ALE EPOCII BRONZULUI ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

EUGENIA ZAHARIA

Regiunea sud-estică a Transilvaniei, unde în principal s-a desfășurat timp de aproape un secol activitatea rodnică a muzeului din Sfântu Gheorghe, se leagă prin întreaga sa dezvoltare istorică de ținuturile învecinate ale Munteniei și Moldovei. Arheologic constatăm dincolo de munți, spre răsărit, cât și spre sud, dealungul perioadei care privește istoria comunei primitive, ca și aceea a evului mediu, dezvoltarea fie a unor culturi materiale asemănătoare, fie măcar pătrunderi dintr-o direcție sau alta, ale unor culturi care-și aveau centrul de dezvoltare la apus sau la răsărit de munți. Se poate spune chiar că regiunea care ne preocupă este mai legată în toată dezvoltarea sa istorică de regiunile învecinate decât de centrul și vestul Transilvaniei. Și pentru a intra în subiect, precizăm că cercetarea care privește epoca bronzului în această regiune este țesută cu aceea a regiunilor învecinate. Despre aceasta urmează să schițăm doar problemele mai importante pe care privesc epoca bronzului. Spun doar o schițare a problemelor, deoarece nici cercetarea lor nu este ajunsă într-un stadiu final pentru a le prezenta în forme definitive și nici timpul de care dispunem nu ne îngăduie a face o prezentare mai largă a lor.

Pentru a putea înțelege dezvoltarea epocii bronzului este necesar a cunoaște fondul neolitic târziu și perioada de tranziție de la neolitic la începutul epocii bronzului propriu zis. În regiunea care ne interesează, la sfârșitul neoliticului se întâlnesc foarte rar elemente C de etapă Cucuteni B, și elemente de caracter Gorodsk-Usatovo; în ultimele două nivele de locuire ale culturii Ariușd semnalăm prezența, în număr destul de important, a unor străchini cu marginea lățită sau puțin îndoită, decorate cu incizii simple sau în căpriori. Acestea se vor transmite și se vor dezvolta în cultura Coțofeni ca unul dintre cele mai caracteristice elemente. Forma întâlnită la Ariușd este înrudită cu aceeași categorie ceramică din cultura Horodiștea-Erbiceni din Moldova, decât mai timpurie.

Ceea ce am menționat mai sus este unul din rezultatele mai importante ale săpăturilor de la Ariușd din 1968—1969, făcute de către muzeul din Sfintu Gheorghe împreună cu Institutul de Arheologie din București.

Perioada de început a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei este ocupată de cultura Schneckenberg, identică aproape cu Glina III și înrudită în parte cu prima etapă a culturii Monteoru. Originile sale, adică elementele ei constitutive sînt în parte cunoscute. Se admite a fi dezvoltată în principal din fondul Foltești II, cultură cunoscută și răspîdită în aria Moldovei și a Munteniei, acolo unde ulterior s-a dezvoltat cultura Schneckenberg-Glina III și Monteoru. Această aparent perfectă dezvoltare, înțelegînd prin aceasta raportul direct Foltești II-Schneckenberg Glina III este la o analiză mai atentă turburată de mai multe fapte dintre care menționez două : 1) cultura Schneckenberg nu se dezvoltă pe toată aria pe care fusese răspîdită cultura Foltești ; ca atare cultura Schneckenberg nu ar fi o consecință obligatorie a dezvoltării culturii Foltești ; 2) observăm că nivelul de locuire atribuit în Muntenia culturii F. II nu este perfect identic cu cel din Moldova ; mai precis, nivelului de locuire atribuit culturii F.II în Muntenia îi lipsesc în unele cazuri (descoperirile de la Cățelu Nou¹, Coșereni²) toate categoriile ceramice caracteristice și obligatorii (cea decorată cu șnurul răsucit și cea cu butoni au répoussé) acestei culturi. Importanța prezenței sau a absenței acestor elemente nu este de minimalizat, deoarece ele nu se pierd în dezvoltarea care urmează, ci dimpotrivă devin elemente dominante (mă refer la butoni) în cultura Glina III-Schneckenberg.

Trecem peste analiza acestei probleme în ceea ce privește teritoriul Moldovei, pentru a ne referi direct la teritoriul sud-estic al Transilvaniei, unde observăm de asemenea lipsa deocamdată a unui fond important Foltești II. Descoperiri recente făcute de Székely Zoltán la Zăbala³ au adus la cunoașterea noastră existența unei culturi de la începutul epocii bronzului, asemănătoare cu Foltești II, dar căreia îi lipsesc tocmai elementele caracteristice — (pe care le-am menționat mai sus) — pentru a putea fi integrată în cultura Foltești II. Anume caractere, cum ar fi brîurile duble crestate așezate imediat sub buză, ne face să legăm descoperirile de la Vladháza de cultura Zăbala. Aceeași situație o întîlnim și în Muntenia. În acest fel, rămîne încă deschisă problema originilor culturii Glina III-Schneckenberg și Monteoru. Primele două fiind purtătoare a ceramicii decorate cu șnur (categorie foarte puțin numeroasă) și cu butoni au répoussé (categorie ceramică foarte numeroasă) indică în chip firesc o dezvoltare din cultura Foltești II ; cultura Monteoru însă, deși contemporană cu Glina III-Schneckenberg, nu conține elementele amintite ; acest fapt ar indica o altă origine. În stadiul actual al cercetărilor sîntem înclinați a admite existența la un moment dat a două culturi înrudite, una Foltești II pe baza căreia s-a dezvoltat cultura Glina III-Schneckenberg, și un alt fond constituit din descoperiri ca cele de la Zăbala (județul Covasna), Coșereni, Cățelu Nou (Muntenia) și poate și Bogdănești (Moldova), pe care s-a dezvoltat cultura Monteoru.

Considerăm că trebuie să facem o precizare în plus în afară de faptul că cele trei așezări — (pe care le-am luat ca reprezentative pentru cele trei regiuni unde sînt situate) — nu sînt Foltești II, anume aceea că au și elemente tipice prin care se deosebesc una de cealaltă.

Un alt element caracteristic culturii Glina III-Schneckenberg este ceramica cu decor în relief atribuită în mod constant etapei B. Această categorie ceramică este prezentă și în culturile Glina III și Monteoru I C 4. În legătură cu originea acestui decor sîntem în fața a două ipoteze. Într-o ipoteză am deriva acest decor din acela al amforelor sferice; în acest proces ar fi vorba de ramura vestică a acestei culturi și de pătrunderea sa din Transilvania, în Moldova și Muntenia. Într-o a doua ipoteză decorul amintit s-ar fi putut dezvolta în cadrul benzilor de șanțuire late care rezervă între ele tot atîtea dungi în „relief“; în culturile Glina III-Schneckenberg și Monteoru, cele două procedee coexistă. Categoria ceramică astfel decorată este unul din principalele elemente, într-un caz chiar singurul, care ne dovedește contemporaneitatea celor trei culturi. Încheiem aceste cîteva observații, subliniind necesitatea cercetărilor pentru lămurirea în chip cît mai cuprinzător a celor două aspecte culturale, Foltești II și Zăbala-Cățelu Nou, care stau la baza dezvoltării culturilor Schneckenberg-Glina III și Monteoru.

În cadrul cercetărilor făcute în ultimii ani s-a descoperit o nouă cultură, cunoscută deocamdată numai în regiunea sud-estică a Transilvaniei; este vorba de cultura Ciomortan⁵. Fără a avea încă nici o dovadă de ordin stratigrafic a raportului său cu cultura Schneckenberg, datorită bogăției decorului său, considerăm cultura Ciomortan mai nouă, aceasta pe baza unei observații general valabile că la începutul epocii bronzului ceramica este lipsită de decor.

Cultura Ciomortan ridică și ea două probleme principale care privesc întîi originile sale și apoi rolul pe care l-a avut în dezvoltarea sa, în sensul raporturilor cu celelalte culturi învecinate. Despre prima problemă nu vom discuta și pentru că în momentul de față nu putem încă răspunde și pentru că formează obiectul unei comunicări pe care o va prezenta descoperitorul culturii Ciomortan, Dr. Székely Zoltán. Desigur sînt elemente din perioada mai veche care s-ar putea lega de această cultură; dar pentru a alcătui măcar ipotetic fondul său de dezvoltare trebuie cunoscute căile prin care s-au transmis și etapele ei de evoluție, deoarece aspectul pe care-l cunoaștem este un aspect matur al culturii Ciomortan.

La cea de-a doua problemă care privește raportul culturii Ciomortan cu regiunile învecinate sau chiar pătrunderile ei dincolo de linia munților, putem spune că datele de care dispunem sînt mai numeroase și anume că este vorba în principal de legătura dintre cultura Ciomortan și culturile Costișa și Monteoru. În cultura Monteoru se răspîndește încă de la un nivel foarte vechi, sigur din ultimul nivel al etapei M. I C 4, decorul format din triunghiuri acoperite cu puncte sau cu hașuri — decor caracteristic culturii Ciomortan. Aceste elemente de decor sînt frecvente și caracteristice culturii Monteoru din Moldova în etapa I C 3. În

aria munteană de răspîndire a culturii Monteoru apar numai triunghiurile acoperite cu împunsături (nu și cu hașuri), pe cești de formă tipică M. I C. 3 și pe pahare cilindrice. În legătură cu raportul dintre cele două culturi, remarcăm că în aria munteană aportul culturii Ciomortan este minim, în timp ce în aria moldoveană este foarte important, determinant chiar pentru aspectul pe care cultura Monteoru o are în Moldova.

Aceeași problemă — adică a legăturilor dintre culturile Ciomortan și Monteoru — privită însă invers, în sensul pătrunderii culturii Monteoru în sud-estul Transilvaniei, situația se înfățișează în felul următor: constatăm în mod permanent existența unor elemente sigur Monteoru, începînd din faza I C 3 și pînă în ultima M. II. Nu cunoaștem încă nici o așezare care să aparțină culturii Monteoru și nici aspecte culturale dezvoltate și pe un fond Monteoru. Această observație este deocamdată valabilă în timp pînă la apariția culturii Noua. Toate elementele cunoscute pînă acum au un caracter curat Monteoru și sînt răspîndiri uneori sporadice, altele mai consistente și care atunci cînd permit să li se determine aspectul lor în cadrul culturii Monteoru, se constată că ele aparțin aspectului moldovenesc. În această precizare ne referim atît la forme cît și la decor (ceștile, prezența vaselor cu marginea întărită, lipsa Spendegefässelor, decorație în tehnica inciziei cu praguri etc.).

Nu s-a întîlnit încă nici o situație în care cultura Monteoru, prin prezența unor elemente proprii numai ei, să poată fi paralelizată cu vreuna din culturile prezente în regiunea sud-estică a Transilvaniei. Din această regiune însă se cunosc cîteva elemente Wietenberg găsite la Sărata Monteoru în nivelul I a.

Trecînd în perioada tîrzie a epocii bronzului constatăm dezvoltarea unei culturi asemănătoare cu cea din Moldova, cunoscută în toată întinderea ei sub numele de cultura Noua.

Dezvoltată în Transilvania și Moldova în fosta arie a culturilor Monteoru, Wietenberg și Costișa, ea se împarte în două variante bine cunoscute, cea moldovenească și cea transilvăneană, ultima caracterizîndu-se prin prezența toartelor cu butoni înalți, cilindrici sau cu capul lătit ca o ciupercă. Am analizat cu alt prilej⁶ posibilitățile pe care documentarea actuală ni le oferă pentru a cunoaște cauzele dezvoltării unei culturi materiale pe o arie atît de mare, cît și acelea care au determinat aspectul său diferit în cele două mari regiuni amintite. Socotim îndreptățit a semnală și cu acest prilej lipsa din cercetarea arheologică a unor săpături și studii despre cultura Wietenberg; cunoașterea aspectului în care această cultură ni se înfățișează spre bronzul tîrziu, este necesar pentru înțelegerea procesului care a urmat.

Considerînd că unitățile de cultură materială acopăr, cuprind unități etnice strîns legate social-economic și politic, trebuie să apreciem prin cultura Noua de la sfîrșitul epocii bronzului, apariția unui grup bine consolidat pe un teritoriu foarte întins.

*

Închei această scurtă dare de seamă asupra epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei, apreciind valoarea cercetărilor făcute ca o contribuție de seamă la cunoașterea istoriei străvechi a țării noastre și subliniem observația că o problemă a epocii bronzului restrînsă numai la sud-estul Transilvaniei aproape nu există, regiunea legîndu-se prin dezvoltarea sa și de regiunile învecinate; acest proces se accentuează pe măsură ce înaintăm în timp — mă refer strict la epoca bronzului — în sensul că etapele — culturile materiale din dezvoltarea epocii bronzului cuprind din ce în ce arii mai mari în evoluția lor.

SUR LES PROBLÈMES DE L'ÂGE DU BRONZE DANS LA RÉGION DU SUD-EST DE LA TRANSYLVANIE

Résumé

Après la deuxième guerre mondiale les recherches et les découvertes archéologiques faites dans la région sud-est de la Transylvanie, — où le musée de Sf. Gheorghe a développé pendant presque un siècle sa riche activité, — se sont amplifiées d'une manière remarquable, surtout celles concernant l'âge du bronze, l'âge du fer et l'époque du premier millénaire de n.è.

Dans notre communication présentée à la session anniversaire du musée de Sf. Gheorghe nous avons seulement signalé quelques problèmes sur l'âge du bronze dans la région qui nous occupe.

A la suite des fouilles entreprises dans des établissements et par la définition de nouvelles civilisations, nous avons à présent une vue beaucoup plus ample sur l'âge du bronze de la dite région.

La fin du néolithique y est signalée par la présence dans les derniers niveaux d'habitation d'Ariuşd, des écuelles décorées à incisions, par les éléments C de l'étape Cucuteni B et aussi par les éléments de caractère Gorodsk-Ousatovo.

En dehors de la civilisation de Coțofeni, la période de transition vers l'âge du bronze y est très peu connue. L'époque ancienne du bronze y commence avec la civilisation de Schneckenberg, répandue aussi à l'est et au sud des montagnes (Glina III); sa deuxième phase — Schneckenberg B — est contemporaine de l'étape Monteoru I c₄; elle se développe sur un fond Foltești II et avec une importante contribution des amphores sphériques. Au stade actuel de nos connaissances on ne peut pas encore préciser les voies par lesquelles les deux éléments se sont transmis.

La civilisation nommée Zăbala, récemment découverte (1968—1969) appartient aussi à l'époque ancienne de l'âge du bronze. Selon notre opinion, elle est plus ancienne que la civilisation de Schneckenberg, ou seulement en partie contemporaine, et sa rattache aux découvertes de Vlădhâza. Elle prouve l'existence d'une civilisation distincte de celle de Foltești II—Glina III—Schneckenberg, comme celle identifiée à Cățelu

Nou en Munténie, ou à Bogdănești en Moldavie (les boutons au répoussé font totalement défaut), en partant desquelles s'est développée la civilisation de Monteoru.

La civilisation de Ciomortan, découverte il y a dix années est connue à présent seulement dans la région du sud-est de la Transylvanie. Par son riche décor, nous la considérons plus récente que la civilisation de Schneckenberg—Glina III—Monteoru I c⁴. Apparentée à la civilisation de Costișa (Moldavie), elle a contribué à la formation de l'étape Monteoru I c³ en Munténie, mais surtout en Moldavie.

La civilisation de Monteoru pénètre en Transylvanie en commençant par l'étape I c³; par ses caractères elle se rattache à l'aspect Moldave de cette civilisation.

A la fin de l'âge du bronze la région sud-est de la Transylvanie est occupée par la civilisation de Noua; elle est répandue sur une aire beaucoup plus grande, tant en Transylvanie qu'en Moldavie.

Nous pouvons remarquer qu'il n'existe pas un problème sur l'âge du bronze concernant seulement la région du sud-est de la Transylvanie, parce que les civilisations y découvertes sont les mêmes que, ou apparentées à celles répandues au sud et à l'Est des Carpathes; cette situation s'accroît vers la fin de l'âge du bronze.

KIVONAT

A bronzkor kérdései Délkelet-Erdélyben

Megállapított tény, hogy Erdély délkeleti része, ahol majdnem egy évszázad óta a Sepsiszentgyörgyi múzeum tevékenységét kifejti, mind az ókorban, mind az i. u. első évezred folyamán, történeti fejlődésében szorosan kapcsolódik a Kárpátok vele szomszédos keleti és déli vidékeihez.

E dolgozat Erdély délkeleti része bronzkorának néhány fontosabb kérdésével foglalkozik.

Az újkőkor végét jelzik az Erődsi műveltség utolsó lakószintjei, a bekarcolt díszű csészék, a Cucuteni B szakasz C elemei (Lécfalva) és a ritka Górodsk-Usatovo jellegű elemek.

A Coțofeni műveltség kivételével, az átmeneti kor, a bronzkor kialakulása kevésbé ismert. A korai bronzkor a Schneckenberg-i műveltséggel kezdődik, elterjedt a hegyektől keletre is, azonos a hegyektől délre a Glina III-al és egykorú a Monteoru műveltség IC⁴ szakaszával. Eredete nincs összeköttetésben a Coțofeni műveltséggel: Foltești II, valamint a sferikus urnák műveltsége szolgál kifejlődése alapjául. Tisztázatlan még Foltești II elemeinek az átviteli útja (a visszahajtott bütykök és a fonott zsinórdíszítés) és a kidomborodó díszítésű kerámia fejlődése, egyelőre a sferikus urna műveltség örökségének gyanítjuk.

A nemrég felfedezett zabolai műveltség (1968—1969) hasonlóan a korai bronzkorba tartozik, nem tartalmazza a Schneckenberg-Glina III

(visszahajtott bütykök) jellegzetes elemeit. Tipológiailag korábbi mint a Glina II-Schneckenberg-Monteoru IC4 műveltség. Hasonló, de nem fűződik Foltești II-höz, ismeretes Munténiában (Cățelu Nou, Coșereni stb.) és Moldovában (Bogdănești), ezek képezik azt az alapot, amelyen kifejlődik a Monteoru műveltség.

Az utóbbi évek folyamán feltárt Csomortáni műveltség egyelőre csak Erdély délkeleti részében ismeretes. Gazdag díszítése révén (különösen a vonalakkal és pontokkal kitöltött háromszögek) ez a műveltség későbbi mint a Glina III-Schneckenberg-Monteoru IC4; mint a moldovai Costișa műveltséggel rokon műveltség befolyásolta a Monteoru IC3 szakasz kialakulását különösen moldvai elterjedési területen.

A Monteoru műveltség behatol Erdélybe kezdve az IC3 szakasztól, különösen a régi szakaszában e műveltség moldvai változatát mutatja.

A bronzkor végén Erdély délkeleti részét a Noua műveltség foglalja el, ez sokkal nagyobb területet borít be (Erdélyben a Wiettenbergi műveltség elterjedési területét, Moldovában a Monteoru-Costișa műveltséget), mint a korai és közép bronzkori (Schneckenberg-Glina III-Zabola, Monteoru, Ciomortan, Wiettenberg) műveltségek.

Világos, hogy szorosán vett bronzkori kérdés Erdély délkeleti részében nem is létezik; e vidék fejlődése révén a szomszédos vidékekhez kapcsolódik. Ez a folyamat még hangsúlyozottabb a bronzkor végén.

NOTE

1. VAL. LEAHU, *Săpăturile arheologice de la Cățelu Nou*, în *Cercetări arheologice în București*, vol. II, 1965, pag. 22—23.
2. I. NESTOR și EUG. ZAHARIA, *Sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze, dans l'aire des civilisations de Cucuteni et de Gumelnița*, în *Dacia*, N. S., XII, 1969, sub tipar.
3. Cercetări făcute în anii 1968—1969 de Székely Zoltán căruia îi mulțumim pentru informațiile date.
4. M. FLORESCU, *Contribuții la problema începuturilor epocii bronzului în Moldova*, în *Arh. Mold.* II—III, 1964, p. 105 și urm.
5. Cercetări făcute de Székely Zoltán care a prezentat și o comunicare despre această cultură la sesiunea închinată a 90 de ani de la întemeierea muzeului din Sf. Gheorghe.
6. EUG. ZAHARIA, *Das Graberfeld von Balințești-Ciornegi und einige Fragen der Bronzezeit in der Moldau*, în *Dacia*, N. S. VII, 1963, pag. 139 și urm.

